

MOĞOLİSTAN'DA YENİ BULUNAN GÖKTÜRK YAZITLARI

Tsendiyn BATTULGA

Sınırları içerisindeki eski tarih ve kültür eserlerini bugüne kadar en iyi saklayarak koruyan ülkelerden biri Moğolistan'dır. Moğolistan'da bulunan ve dünyanın ilk harf yazılarının örneği olan runik yazılı metinler dünyaca ünlüdür. Bu metinler "Orhun yazısı" şeklinde adlandırılıp araştırıldıktan bu yana yüz yılı aşkın bir süre geçmiştir. Bu süre içerisinde runik yazılı metinlerin yeni örnekleri bulunmuş ve bulunan bu metinler dil, tarih ve kültür açısından araştırılmıştır. Son zamanlarda, özellikle 1990'dan bugüne kadar Moğolistan'da on kadar runik yazıt bulundu. Yeni bulunan bu metinlerin araştırılması ve okunması devam etmektedir. Moğolistan'daki runik metin sayısı şimdilerde 56'yı bulmuştur.

Bayın Ölgii eyaletinde yeni bulunan yedi yazıt Göktürk yazıtlarının kaynaklarına değer kazandırmıştır. Moğolistan Bilimler Akademisinin Tarih Enstitüsü tarafından yapılan eski tarihi bilim araştırma faaliyeti sonucunda arkeolog D. Bayar ile D. Erdenebaatar tarafından Nogoön Nur ilinde "Zurk uul" yazıtı, Deluun il merkezinde "Anıt" yazıtı¹, D. Erdenebaatar tarafından Bugut ilinde "Ereen Harganat" yazıtı, Bayın Nur ilinde "Olon Nur yazıtları".² D.Tseveendorj³, E.Yakobson⁴, B. D. Kubarev⁵ tarafından "Eski Altay" projesi çerçevesinde Tsagaan Nur ilinde "Har Magnay" yazıtı,⁶ Ulaan Hüs ilindeki Baga Oygör yazıtı⁷ ve Zuun oroy kıslama'daki

¹ D. Bayar-D. Erdenebaatar, "Bayın Ölgii aimagt ajillasan heeriyn şinjilgeeniy taylan", *Tüühiyn Hureelengiyn gar biçmeliin sanl*, Ulaan-Baatar, 1990; Tsendiyn Battulga, "Zurh uulın biçees", *Mongol Ulsın İh Surguul, Mongol Sudlalın Deed Surguul*, "Erdem şinjilgeeniy biçig" Tom VII(5), fasc. 5, Ulaan-Baatar, 1996, 88-90.

² D. Erdenebaatar, "1990 ond Bayın-Ölgii aimagt ajillasan heeriyn şinjilgeeniy taylan", *Tüühiyn Hureelengiyn gar biçmeliin sanl*, Ulaan-Baatar, 1990; Tsendiyn Battulga, "Ereen Harganatın türeg biçees", *Studia Archeologica*, Tom XV, fasc. 10, Ulaan-Baatar, 1995, s. 65-70; Tsendiyn Battulga, "Olon nuurın ertniy türeg biçees", *Mongol Ulsın İh Surguul, Mongol Sudlalın Deed Surguul*, "Erdem şinjilgeeniy biçig" Tom 13 (139), fasc XV, Ulaan-Baatar, 1998, s. 101.

³ Tarih Enstitüsü, Moğolistan.

⁴ Oregon Üniversitesi, Amerika.

⁵ Rusya Bilimler Akademisi, Novosibirsk Şubesi, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü Araştırma Görevlisi.

⁶ B. D. Kubarev, "Magellan" otkribaet Altai", *Raboçaya tribuna*, 1 aprelya 1994 g. 6(3605); Tsendiyn Battulga, "Har Magnayn ertniy türeg biçees", *Studia Archeologica*, Tom XIX, fasc. 11, Ulaan-Baatar, 1999, s. 91-93.

⁷ Tsendiyn Battulga, "Baga Oygörün ertniy türeg biçees", *Mongol Ulsın İh Surguul, Olon Ulsın Harıltsaany Deed Surguul*, "Altan argamjaa" 2, Ulaan-Baatar, 1998, s. 80-85.

yazıtlar araştırılarak bulundu.⁸ Deluun il merkezindeki Anıt yazıtının harfleri fazlasıyla bozulup, bazı runik çizgileri silinmiş olduğu için okunması zorlaşıyor.

Çok ilginç olmalarından dolayı yerli ve yabancı araştırmacıların dikkatini fazlaca çeken diğerlerinin ise çoğu okunabildi. Bayın Ölgüy’de bulunan bu yazıtların özelliği tek satırdan oluşmalarıdır.

Ülkemizin güney tarafında Dund Govı eyaletinin Olziyt ilinde olan Del daga’da 4 parça runik yazıt,⁹ Gobi-Ugtaal il’e ait “İh biçigt”te tek satırlık runik yazıtın bulunması ve bu yazıtların anlamı bizim dikkatimizi iyice çekti.¹⁰ Meselâ; Dördüncü parçanın yazılmış şekli harf ve işaret açısından çok ilginçtir ve orada “Akıllı ağabeyimiz ve biz irkin unvanını alamadık” diye yazılması belki de Türklerin T’ang İmparatorluğuna bağımlı yıllarında yani yaklaşık 630-680’da yazılmış olabileceği tahminini getiriyor.

Gobi-Ugtaal’daki “İh biçigt” taşına çizilmiş “Aşina” kabilesinin “dağ keçisi” damgasının; Tonyukuk anıtının damgasının; Ongi ve diğer anıtlarda bol bol rastlanan “degee (çengel, kopça)” damgasının üçünün de “İh biçigt” anıtına çizilmesi yanında, bunların sol tarafında 1 satır Göktürk, bir satır (2 kelime) da Uygur yazısı yazılmıştır. Yazıların anlamlarına göre bu iki yazıt ayrı ayrı zamanlarda yazılmış olmalıdır.

Moğolistan’da Sogd ve runik harfli yazıtlara sıkça rastlanır. Ancak runik ve Uygur harfli yazıtları sadece Ubs eyaletinde Doloodoy’de görebildik. Bu yukarıda anlattığım gibi şimdiye kadar bulunmuş olan ikinci anıttır.

Araştırmacılara göre, Doloodoy (Ulaan Gom) Uygur yazıtı, Sogd alfabesinden Uygur alfabesine geçen geçiş döneminde yazılmıştır. Ama “İh biçigt”teki tek satır Uygur harfli metnin yazılış şekli, anlamına bakıldığında, Uygur alfabesine geçildikten daha sonra yazılan ve yıllarca kullanılan bir alfabenin yazılım şekline benziyor. Bu yazıtları bulunduran anıtın sol aşağısında birkaç damga vardır ve yanındaki belki eski Türk S ve R harfleri görülebiliyor. Bu iki harf bugüne kadar kalabilmiş. Maalesef diğer harfler ve işaretler rüzgâr, yağmur, güneş gibi dış etkiler yüzünden silinmiştir. Fakat bu il civarında Göktürk dönemine ait heykellerin ve mimarî külliyelerin bolca mevcut olduğunu özellikle söylemek isterim. Son zamanlarda Moğol-Japon arkeologları, Eylül 1999’da Zavkan eyaletindeki İh-Uul ilinde Tsetsuuhey nehri yakınında VI.-VIII. yüzyıllara ait kaplumbağa taşı, balbal taş mezarlığı ve kulesi civarında porselen vazo üzerinde yazılan, 4 harften oluşmuş runik yazıt buldu-

⁸ Tsendiyn Battulga, “Züün Oroyn Öböljöönii biçees”, *Studia Archeologica*, Tom XVII, fasc. 11, Ulaan-Baatar, 1997, s. 88-90.

⁹ Tsendiyn Battulga, “Del uulın II, III biçees”, *Studia Archeologica*, Tom XVIII, fasc 9, Ulaan-Baatar, 1998, s. 109-115; Tsendiyn Battulga, “Del uulın IV türeg biçees”, *Mongol Ulsın İh Surguul, Mongol Sudlalın Deed Surguul*, “Erdem şinjilgeenii biçig”, Tom YII(5), Ulaan-Baatar, 1996,74-80.

¹⁰ Tsendiyn Battulga, “Dund Gobi amgiyn Del uul, ih biçigted hiysen sudalgaa”, *Tüühiin Hureelengiın gar biçmeliin sanl*, Ulaan-Baatar, 1997, 9-13.

lar.¹¹ Orada “devlet, ulus” anlamına gelen *illig* kelimesinin yazılmış olması, metnin Göktürk İmparatorluğu döneminde yazılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Mogolistan'da son 10 yıl içerisinde bulunan Göktürk yazıtları hakkında bilgiler kısaca bunlardır.

BİBLİYOGRAFYA

- Battulga, 1995 Tsendiyn Battulga, “Ereen Harganatın türeg biçees”, *Studia Archeologica*, Tom XV, fasc. 10, Ulaan-Baatar, 1995, s. 65-70.
- Battulga, 1997 Tsendiyn Battulga, “İh biçigtiyn biçees”, *Mongol Ulsın İh Surguul, Mongol Sudlalin Deed Surguul*, “Erdem şinjilgeeniy biçig”, Tom 10 (122), Ulaan-Baatar, 1997, s. 9-13.
- Battulga, 1996 Tsendiyn Battulga, “Zurh uulın biçees”, *Mongol Ulsın İh Surguul, Mongol Sudlalin Deed Surguul*, “Erdem şinjilgeeniy biçig”, Tom VII(5), fasc. 5, Ulaan-Baatar, 1996, s. 88-90.
- Battulga, 1997 Tsendiyn Battulga, “Dund Gobi amgiyn Del uul, ih biçigted hiysen sudalgaa”, *Tüühiyn Hureelengiyn gar biçmeliyn sanl*, Ulaan-Baatar, 1997, s. 9-13.
- Battulga, 1997 Tsendiyn Battulga, “Züün Oroyn Öböljööniy biçees”, *Studia Archeologica*, Tom XVII, fasc. 11, Ulaan-Baatar, 1997, s. 88-90.
- Battulga, 1998 Tsendiyn Battulga, “Baga Oygorn ertniy türeg biçees”, *Mongol Ulsın İh Surguul, Olon Ulsın Hariltsaanıy Deed Surguul*, “Altan argamjaa” 2, Ulaan-Baatar, 1998, s. 80-85.
- Battulga, 1998 Tsendiyn Battulga, “Del uulın II, III biçees”, *Studia Archeologica*, Tom XVIII, fasc. 9, Ulaan-Baatar, 1998, s. 109-115.
- Battulga, 1998 Tsendiyn Battulga, “Olon nuurn ertniy türeg biçees”, *Mongol Ulsın İh Surguul, Mongol Sudlalin Deed Surguul*, “Erdem şinjilgeeniy biçig”, Tom 13 (139), fasc XV, Ulaan-Baatar, 1998, s. 101.
- Battulga, 1999 Tsendiyn Battulga, “Del uulın IV türeg biçees”, *Mongol Ulsın İh Surguul, Mongol Sudlalin Deed Surguul*, “Erdem şinjilgeeniy biçig”, Tom YII(5), Ulaan-Baatar, 1996, s. 74-80.
- Battulga, 1999 Tsendiyn Battulga, “Har Magnayn ertniy türeg biçees”, *Studia Archeologica*, Tom XIX, fasc. 11, Ulaan-Baatar, 1999, s. 91-93.

¹¹ A. Oçir-D. Erdenebaatar, “Tsetsüühiyn biçees”, *Studia Archeologica*, Tom XIX, fasc. 11, Ulaan-Baatar, 1999, s. 88-90.

- Bayar-
Erdenebaatar, 1990 D. Bayar-D. Erdenebaatar, "Bayın Ölgii aimagt ajillasan heeriyn şinjilgeeniy taylan", *Tüühiyn Hureelengiyn gar biçmeliyn sanl*, Ulaan-Baatar, 1990.
- Erdenebaatar, 1990 D. Erdenebaatar, "1990 ond Bayın-Ölgii aimagt ajillasan heeriyn şinjilgeeniy taylan", *Tüühiyn Hureelengiyn gar biçmeliyn sanl*, Ulaan-Baatar, 1990.
- Kubarev, 1994 B. D. Kubarev, "'Magellan" otkribaet Altai", *Raboçaya tribuna*, 1 aprelya 1994 g. 6(3605).
- Oçir, Erdenebaatar, 1999 A. Oçir-D. Erdenebaatar, "Tsetsühiyn biçees", *Studia Archeologica*, Tom XIX, fasc. 11, Ulaan-Baatar, 1999, s. 88-90.

MOĞOLİSTAN'DAKİ YENİ YAZITLAR

Bayın Ölgii eyaletinden (Bayın Ölgii aymag)

1. Ereen Harganat yazıtı : 1 satır.

(Bugut il - Bugut sum), 1990 yıl. D. Erdenebaatar tarafından bulunmuştur.

Neşri : Ts. Battulga, "Ereen Harganatın türeg biçees", *Studia Archeologica*, Tom XV, fasc. 10, Ulaan-Baatar, 1995, s. 65-70.

2. Zurh uul yazıtı : 1 satır.

(Nogoon nuur il - Nogoon nuur sum), 1990 yıl. D. Bayar-D. Erdenebaatar tarafından bulunmuştur.

Neşri : Ts. Battulga, "Zurh uulin biçees", *Mongol Ulsın İh Surguul, Mongol Sudlalin Deed Surguul*, "Erdem şinjilgeeniy biçig", Tom VII(5), fasc. 5, Ulaan-Baatar, 1996, s. 88-90.

3. Zuun oroy kışlama'daki yazıt : 1 satır.

(Ulaan hus il - Ulaan hus sum), 1994 yıl. D. Tseveendorj, E. Yakobson, B. D. Kubarev tarafından bulunmuştur.

Neşri : Ts. Battulga, "Züün Oroyn Öböljööniy biçees", *Studia Archeologica*, Tom XVII, fasc. 11, Ulaan-Baatar, 1997, s. 98-100.

4. Olon nuur yazıtı : 1 satır.

(Bayan nuur il - Bayan nuur sum), 1990 yıl. D. Erdenebaatar tarafından bulunmuştur.

Neşri : Ts. Battulga, "Olon nuurın ertniy türeg biçees", *Mongol Ulsın İh Surguul, Mongol Sudlalin Deed Surguul*, "Erdem şinjilgeeniy biçig", Tom 13(139) fasc XV, Ulaan-Baatar, 1998, s. 101.

5. Deluun sum yazıtı: 1 satır.

1990 yıl. D. Erdenebaatar tarafından bulunmuştur.

6. Baga Oigor yazıtı: 1 satır.

(Ulaan Hus il - Ulaan Hus sum) 1995 yıl. D.Tveendorj, E.Yakobson, B.D.Kubarev tarafından bulunmuştur.

Neşri : Ts. Battulga, "Baga Oygorn ertniy türeg biçees", *Mongol Ulsın İh Surguul*, Olon *Ulsın Hariltsaanıy Deed Surguul*, DS "Altan argamjaa", 2, Ulaan-Baatar, 1998, s.80-85.

7. Har Magnay yazıtı: 1 satır.

(Tsagaan nuur il - Tsagaan nuur sum), 1994 yıl. D. Tseveendorj, E. Yakobson, B. D. Kubarev tarafından bulunmuştur.

Neşri : Ts. Battulga, "Har Magnayn ertniy türeg biçees", *Studia Archeologica*, Tom XIX, fasc. 11, Ulaan-Baatar, 1999, s. 91-93.

Dund Govi eyaletinden (Dund Govi aymag)**8. Del uul yazıtı: I.** 1 satır.**9. Del uul yazıtı: II.** 1 satır.**10. Del uul yazıtı: III.** 1 satır.

(Olziyt il - Olziyt sum), 1992 yıl. D. Huuhenbaatar tarafından bulunmuştur.

Neşri : Ts. Battulga, "Del uulın II, III biçees", *Studia Archeologica*, Tom XVIII, fasc. 9, Ulaan-Baatar, 1998, s. 109-115.

11. Del uul yazıtı: IV. 4 satır.

(Olziyt il - Olziyt sum), 1997 yıl. Ts. Battulga tarafından bulunmuştur.

Neşri : Ts. Battulga, "Del uulın IV türeg biçees", *Mongol Ulsın İh Surguul*, *Mongol Sudlalın Deed Surguul*, "Erdem şinjilgeeniy biçig", Tom VII(5), Ulaan-Baatar, 1996, s. 74-80.

12. İh biçigt yazıtı: 1 satır runik ve Uygur harfli 2 kelime.

(Govi Ugtaal il - Govi- Ugtaal sum), 1997 yıl. Ts.Battulga tarafından bulunmuştur.

Neşri : Ts. Battulga, "İh biçigtiyn biçees", *Mongol Ulsın İh Surguul*, *Mongol Sudlalın Deed Surguul*, "Erdem şinjilgeeniy biçig", Tom 10(122) Ulaan-Baatar, 1997, s. 9-13.

13. Tsetsuuhey yazıtı. 1 satır.

(Govi Ugtaal il - Govi- Ugtaal sum), 1999 yıl. Takahama tarafından bulundu.

Neşri : A. Oçir , D. Erdenebaatar, "Tsetsüühiyn biçees", *Studia Archeologica*, Tom XIX, fasc. 11, Ulaan-Baatar, 1999, s. 88-90.

9. Del uul yazıtı: II.

10. Del uul yazıtı: III.

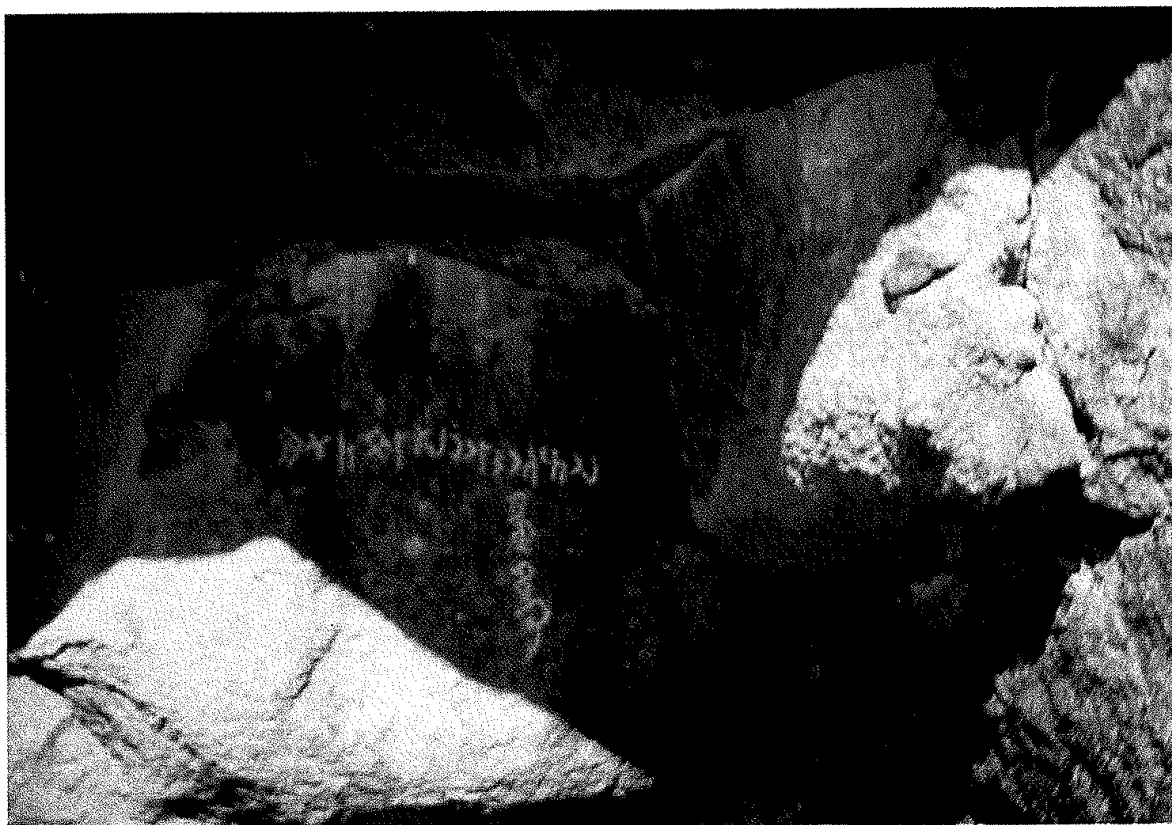

11. Del uul yazıtı: IV.

11. Del uul yazıtı: IV.

12. 1ᠡ biᠴigt yazıtı:

12. 1ᠡ biᠴigt yazıtı:

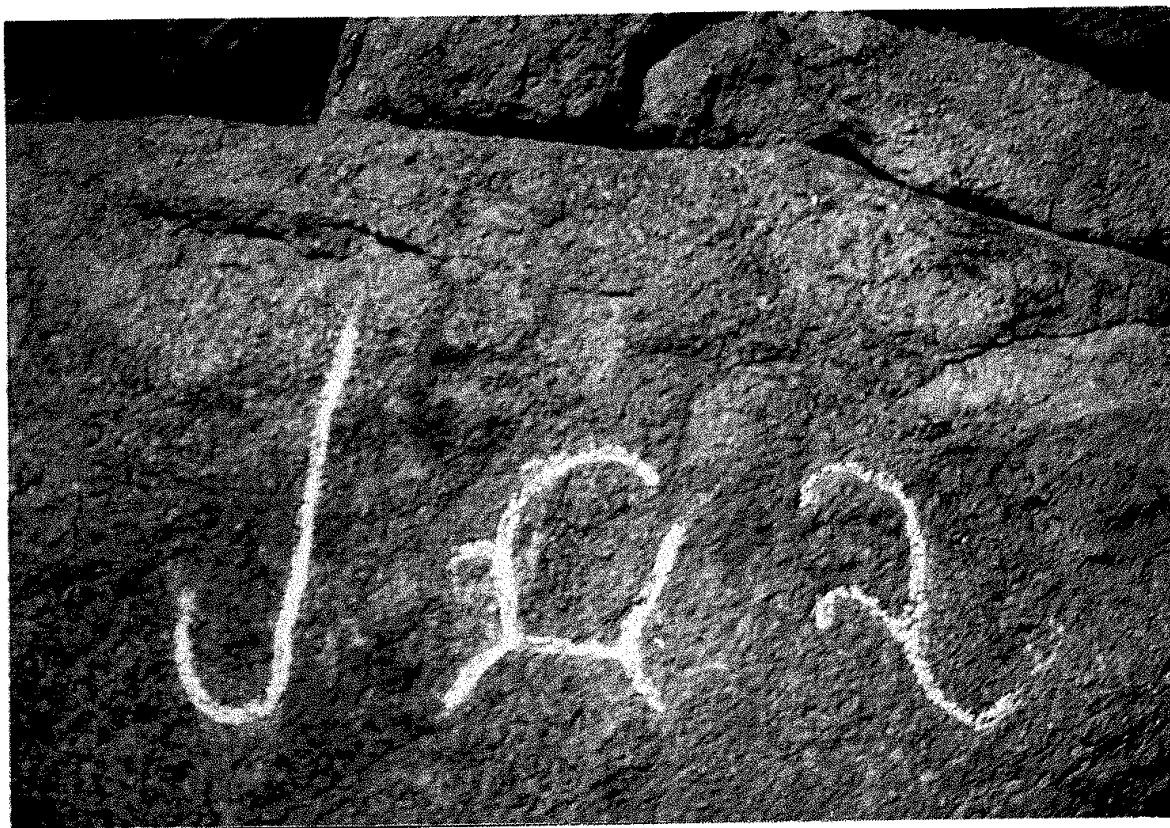

12. İh biçigt yazıtı:

12. İh biçigt yazıtı:

12. Ъᠡ бᠢᠴᠢᠭᠲᠤ ᠶ᠋ᠢᠵᠢᠨ:

12. Ъᠡ бᠢᠴᠢᠭᠲᠤ ᠶ᠋ᠵᠢᠨ: